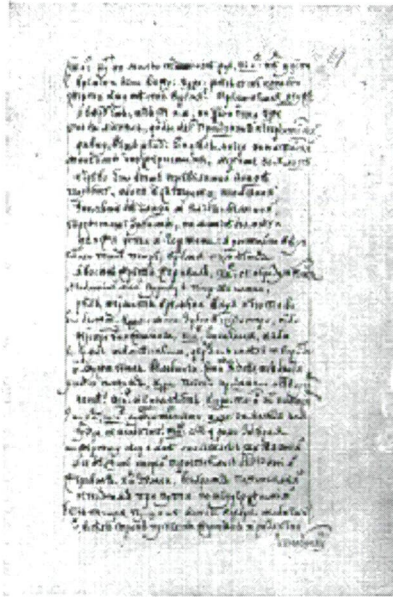

ЛІТЕРАТУРНА ОНОМАСТИКА В ТРАГІКОМЕДІЇ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА *ВЛАДИМИР*

Вікторія Лебович

Трагедіокомедія «Владимир» (Русаки. ППБ, собр. Ташкент, т. XIV, 2, с. 49).

Феофан Прокопович (1681–1736) – видатний український вчений, просвітник, культурний діяч, автор багатьох літературно-публіцистичних, філософських, природознавчих та теологічних творів; професор і ректор Києво-Могилянської академії, єпископ псковський та архієпископ новгородський – написав свою, як він її назвав, “трагедокомедію” “Владимир славенороссийских странъ князь і повелитель от невѣрія тми во великий свѣтъ евангельский духом святим приведен

в лѣто от рождества Христова 988; нинѣ же в преславной Академѣи Могило-мазеповианской Киѣвской, привѣтствующой Ясневельможного Его Царского Пресвѣтлого Величества воиска запорожского обоих стран Днепра Гетмана и славнаго чину Святого Андрея Апостола Кавалиера Иоанна Мазепи, Превеликаго своего ктитора, на позор российскому роду от благородних российских синов, добрѣ zde воспитуемых, дѣйствием, еже от поетов нарицается **трагедокомедия**, лѣта господна 1705, июля 3 дня показаний” (Прокопович 1961), коли йому виповнилося 25 років. У свій час трагікомедія видана не була: окремі уривки були надруковані у 1862 році, а цілком вона вийшла в світ лише у 1874 році. Однак твір поширювався у рукописних списках, адже трагікомедія була одною з найкращих шкільних драм. Разом із трактатом “*De arte poetica*” вона мала дуже серйозний вплив на розвиток тогочасної драматургії. Літературознавці різних епох надзвичайно високо оцінили твір.

Доктор богослів’я Іларіон Чистович вже у 1868 році в своїй книзі *Феофан Прокопович и его время* звертає увагу на особливості новаторських рішень автора. Він наголошує, що трагікомедія *Владимир* “замѣчательна какъ по выбору сюжета изъ русской исторіи, вмѣсто іудейской или греческой, такъ по художественнымъ достоинствамъ и, наконецъ, по той смѣлости образа мыслей, которая возвышаетъ его надъ общимъ уровнемъ идей того времени” (Чистович 1868: 8).

М.І. Гнедич, хоч і критикував стиль твору, але вважав, що: “произведение это для наблюдателя отечественнаго просвѣщенія есть явленіе, по своему времени, чрезвычайно необыкновенное и заслуживаетъ вниманіе по многимъ отношеніямъ. Сочинителю были извѣстны образцы театра, и онъ не былъ незнакомъ съ театромъ древних, по крайней мѣрѣ съ трагедіями Сенеки. Можно сказать, что сія трагикомедія есть первое у насъ театральное сочиненіе челоуѣка съ дарованіемъ. Характеры, завязка, ходъ и движеніе ее одушевляють. Кромѣ того, несмотря на языкъ, довольно нечистый, несмотря на тяжелую форму польскаго размѣра, въ піесѣ есть много стиховъ, которымъ, въ отношеніи ко времени ихъ произведенія, нельзя не удивляться. Въ нихъ, сквозь темноту оборотовъ или тяжесть слога блистаетъ воображеніе, возвышенность слога, жаръ и краска поэтическія. Свобода мыслей въ сочинителе показываетъ челоуѣка, котораго идеи были выше круга идей того времени, челоуѣка, который имѣлъ довольно надѣянности

на себя, чтобъ выражать мысли, какія въ тотъ вѣкъ и на ухо говоритъ иные страшились” (Гнедич 1859, цит. по Чистович 1868: 8).

Те, що Гнедич назвав “важкою формою польського розміру” є вимогою до написання трагедії відповідно трактату Прокоповича “De arte poetica”: “Если же приходится сочинять трагедию на славянском или польском языке, то наиболее пригодным для этой цели представляется тот стих, что состоит из тринадцати слогов, причем соблюдается следующее правило: следует только изредка заканчивать мысль вместе с завершением стиха, но почти всегда переносить ее из одного стиха в другой, иначе может сильно уменьшиться трагическая торжественность” (Прокопович 1961: 437). Н.К. Гудзій звертає увагу на те, що не тільки переноси були рідкістю в шкільних драмах попередників та сучасників Феофана Прокоповича, а й розчленення тринадцятискладового рядка між репліками різних персонажів (див. Гудзій 1941: 170).

Сергій Єфремов в *Історії українського письменства* не тільки сам робить слушні зауваження, щодо значення твору у розвитку української літератури і драматургії зокрема, але посилається також на оцінку інших дослідників: “Все в тій трагікомедії, писав проф. Архангельський, було як для свого часу новиною” (див. Єфремов 1995: 174). “Взагалі щодо композиції «Владимира», то наша стара література драматична не знає нічого, що б порівнялося з твором Прокоповича, і не диво, що найновіший дослідник [Я. Гординський – Л.В.], розглянувши «Владимира» з усіх боків, доходить до висновку, що ця перша у нас і назвою трагікомедія «творить епоху в розвитку української драми»” (там же, 175).

Олександр Білецький зауважує, що піїтика Феофана Прокоповича “на кілька голів підноситься над сучасною їй західноєвропейською теорією драми. За багато років до Дідро й Мерсьє Феофан Прокопович починає штурм твердинь класицизму”, доказом чого і є “його чудова п’єса «Володимир»” (див. Білецький 1966: 543).

Серед багатого арсеналу літературних засобів, до яких звертається автор, помітне місце займає літературна ономастика: свідомий вибір образотворчих та тексто- і сюжетоутворюючих імен, семантичне та культурне значення яких кодується та розкривається у тексті твору.

Володимир

Значення промовистого оніма великого князя київського розкривається на початку твору вже у шостому рядку першої яви, першої дії у монологі Ярополка, що нагадує монолог тіні Тантала з трагедії Сенеки *Фіест*. Ярополк, вбитий з відома Володимира, виходить із пекельних безодень з метою учинити перепону розповсюдженню християнства. Згадуючи свого брата, він вживає контрастне зіставлення значення благородного імені зі значенням *володаря миру* та вчинків Володимира. Причому вже тут наголошується смислове навантаження обох значень лексеми *мир* – 1. *всесвіт, земля*; 2. *антонім війни, незгоди, ворожнечі*:

*“Многажди красно
имя будет, но своѣй вещи несогласно.
Владимир — владѣниѣ мира знаменуєт,
а брат мой з родственною кровію воюєт.”*¹ (152–153)

Феофан Прокопович продовжує розкриття значень, закодованих в імені головного героя в промові Ярополка, ім'я якого теж є характерним утворенням серед високих слов'янських князівських імен. Онім складається з двох частин: *яро-* від *ярий*, тобто *яскравий, осяйний* та *-полк* від старослов'янського *плѣкъ* – *народ*. Значення цього імені: *той, що сяє серед народу, той, що верховодить людьми*.

Ярополк розповідає Жериволові, що його вбив молодший брат – володар миру, у якого він просив миру, але зіткнувся з безмірною злобою; який на словах удавав із себе мирного, але в серці таїв отруту:

*“Владимир, мний возрастом, долженства своего
Ни мало не пом'яну, ни проси моего
он, престарѣлой отець сущи злобы, мира
Аз просих, но не бяше злобѣ его мѣра.
Всемощный, но не могий явним і оружным (158)
Видом мя побѣдити, побѣди безумным.
Лесть пріять вмѣсто меча; мнётся быти мирный
Во словѣ, во серцѣ же ношаше яд звѣрний.”* (159)

¹ Тут і далі цитати з твору із зазначеними у дужках сторінками подаються на підставі наступного видання: Прокопович 1961.

В літературній ономастиці головного героя трагікомедії *Владимир* відображається й зміна імені, про причини якої цікаво пише Борис Успенський у статті *Мена имен в России в исторической и семиотической перспективе* (див. Успенский 1994: 155).

В трагікомедії *Владимир* Мечиславу та Храброму великий князь відправляє хартію, в якій повідомляє про те, що в хрещенні він був наречений *Василієм*, іменем грецького походження зі значенням *цар, царський*. Важливість цього факту, що практично відзеркалює остаточне закріплення християнства на Русі, підкреслюється за допомогою п'ятикратного повторення імені Василій у діалозі між Вісником, Мечиславом та Храбрим з метою з'ясування непорозуміння між ними. Феофан Прокопович навмисне звертається до повторів та непорозуміння, щоб якомога сильніше наголосити подію зміни імені, адже хрещення є таїнством духовного перенародження, воно означає духовне вмирання для гріховного життя, зняття первородного гріха та духовне народження в нове християнське життя. Є. Ромодановська стверджує, що у середньовіччі ім'я людини виконувало зовсім інші функції, ніж сьогодні: “В получении имени по святцам, при крещении, часто видели предсказание грядущей судьбы ребенка, а изменение социального статуса нередко вело к смене имени. Особенное значение смена имени имела при пострижении в монашество или в схиму, а отказ от такого имени или его подмена вели, по мнению современников, к отказу от «жизни вечной»” (Ромодановская 1999). У Степеній книзі XVI століття про великого князя Володимира писали, що він “владычественным и царственным именованием преславно прославился”. Цю номінацію можна вважати традиційною: Володимир Мономах свого часу був наречений тими ж двома іменами (див. Поньрко 1992: 51–52).

Промовисті імена ревних прихильників нової віри *Мечислава* та *Храброго* у трагікомедії виступають у ролі єдиної, однозначної характеристики цих персонажів: *лексеми меч – слава – хоробрий* належать до семантичного гнізда значення “відважний воїн”:

ЯВЛЕНІЄ ТРЕТОЄ

“Вѣсник

*Великий князь Василий здравие и радость
благородству твоему посылает.*

Мечислав

В сладость

*Приемлю такую вѣсть. Но коее гласиши
имя ново – Василий? Чаю, приходиши
От князя ти нашего.*

Вѣсник

Наш мя посилает

*князь к тебѣ, Мечиславе, но тебѣ желяет
Здравствовати Василий.*

Мечислав

Тайно твое слово.

Вѣсник

***Владимир в крещении прият имя ново,
Василий нареченный. Хартия извѣсно
сия явит.***

Мечислав

Храбрый, чти, да все будет вѣстно.

Храбрый

чет послание Владимирово

***Владимир, в святом крещении нареченный Василий, князь
киевський и всѣх российских стран повелитель, Мечиславу,
вѣрному воев наших вожду, здравствовати.***” (201)

Біс хули, що намагається спокусити Володимира, формулює абсурдний висновок, відповідно якому з добрим іменем Володимир Ісусу Христу був непотрібен, але коли вбив брата та став князем, тобто розбійником, Христос його полюбив:

“Донелѣ державний

Владимир имя имѣл доброе и славный

Мужеством бѣ, і Христу он мняшеся быти

непотребен. Но егда сродную пролити

Дерзну кров и княжеський сан сотвори мерзкий, –

сотвори себе Христу любима, да дерзкий

Будет оттол розбойник.” (168)

Жерці

Характеристика поганського верховного жреця Жеривола в літературній критиці однозначно негативна: він розпусник, трус, неуч. Він хвалиться, що може стягнути сонце з неба, перетворити день на ніч, здвигнути мертвих із пекла тощо, а в дійсності нічого не може зробити задля своєї віри. Він намагається налякати Володимира, обманює його і розповідає про свій нібито віщий сон. Переконати грецького філософа він ні про що не може, лише криком та погрозами намагається взяти вверх. Дослідники також звертають увагу на те, що Жеривол ненажера, але мало хто підкреслює багате конотативне, експресивне наповнення онімів трьох волхвів Жеривола, Курояда та Пиара. Сергій Єфремов, наприклад, в першу чергу виділяє новаторський елемент в об'єднанні високого та низького стилів: “В постатях жерців з характерними прізвиськами – Жеривіл, Курояд, Піяр – бачимо вже безпосередню спробу ввести в драму сатирично-побутовий елемент, взятий просто з життя, а це, знову ж таки, робило зайвими спеціальні побутові додатки в формі інтермедій і надавало архітектоніці драми доброго і на той час незвичайного вигляду. Вже-бо не в механічно притулених інтермедіях, а в самій п'єсі бачила громада тих обскурантних, темних людців...” (Єфремов 1995: 174).

Імена Жеривол, Курояд та Пиар відносяться до таких промовистих імен в художньому творі, про які М. Гоголь писав: “каркнет само за себя прозвище и скажет ясно, откуда вылетела птица” (Никонов 1971: 418), які у тексті художнього твору стають “свого роду «контейнером» всієї інформації про персонаж” (Кийко 2007).

Ім'я верховного жреця Жеривола утворене за аналогією утворення козацьких прізвиськ² від дієслова *жертви* в однині наказового способу із двома значеннями: 1. *покладати жертви*, 2. *жадібно, багато їсти* та іменника *віл* у називному відмінку однини. Жеривол у творі виступає від свого імені та від імені усіх поганських жерців, таким чином закодована в його імені інформація є узагальнюючою, вона розповсюджується на усіх поганських богів і на усіх волхвів. Щодо богів та жерців головним аспектом в їх характеристиці є пожирання

² Наприклад, прізвиська Паливода, Непийпиво, Недайкаша, Підкуймуха, Цідибрага, Затуливітер тощо.

товстих, тучних жерт. Наприклад, в розмові з Філософом Жеривол вихваляється:

*“Мы же богов имамы не тако убогих:
Упиваются медом; гусей, курей стравы
тучат их, а найпаче тучнѣйшіе кравы
І волю пожирают.”* (182)

Коли Ярополк повідомляє Жеривола про те, що Володимир хоче прийняти християнську віру, жрець відповідає, що він вже мав таку підозру. Головною та єдиною причиною його підозри є те, що раніше Володимир приносив у жертву богам товстих волів та корів, а вчора прислав лише старого, худого, безкровного козла. Не віра турбує волхва, а те, що “не ядше, измрут бозы” (158):

*“Га! Га! Га! Га! Га! Истинное слово.
Аз сам без вѣсти сея (повѣм нѣчто ново
и вам невѣдомоє), аз (глаголю вѣрно),
Аз первий в сем подозрѣх его.
(...) егда жертву приношаше,
Радость, празник, торжество, веселие наше
бѣ тогда; волю толсти и тучние кравы
Убиваемы бяху, и довольны стравы
не боги токмо, но и жерци имѣяхом
І не токмо ни мало тогда не алкахом.
(...) вчера едного козла, тако худа,
тако престарѣлого, тако безтѣлесна,
Тако изнуренного, изсохша, безчесна,
тонка, лиха, немоцна, безкровна, безплотна, –
Еще ножа не прях, а смерть самохотна
постиже его. Гнѣв ли уби его божий,
Или яко не бѣ в нем, кромѣ лихой кожи
и под кожею костей, тѣлесе ни мало.”* (158)

Боги, каже Жеривол, “зѣло розболѣшася”, тобто дуже хворі (172), померти можуть тільки від голоду “рѣх, яко, кромѣ глада не могут умрѣти” (174), адже “их бо вредити ничтоже – ни огонь, ни меч, ни вода, ни земля – не може” (173), тому “Ясти требують” (175).

Їсти хочуть так само і жерці – саме це єдине бажання підкреслюється в образах та іменах двох помічників Жеривола – Курояда та Пиара. *Курояд* – це складне слово, утворене від іменника *курка* та дієслова *ясти*. Він такий же обжирайло, як Жеривол, тільки він перетирає своїм пажерливим ротом не воли, а кури:

*“Дадіте ми, о бозі, да аз тако терти
Возмогу кури моя, яко он всеціло
трет воли безмірняя!”* (161)

Нікчемний, непотребний жрець у першій яві п’ятої дії гірко репетує:

*“Ясти мнѣ хочется, о ясти! Горе! Ясти!
Ясти хочу. Горе мнѣ! Приходит пропасти.”* (194)

Онім Курояд свідчить про те, що він жрець другорядний, на його долю припадають тільки кури, а не жирні, товсті воли, яких їдять боги та Жеривол. За допомогою імен Феофан Прокопович створює своєрідну ієрархію жерців. Найпоганішим ім’ям в цій ономастичній ієрархії було б ім’я *Козляод*. Не дуже розумний Жеривол в присутності Філософа докоряє Володимирові і розповідає, що уві сні йому нібито явився розлючений, шкіра й кістки, мов вчорашня жертва, бог літнього сонцевороту Купало. Жеривол цитує злостиві слова Купало, який обіцяє висушити Дніпро та знищити скупий рід, а самого Жеривола назвати козляодом.³

*“Болише жертвы приносить
богом должно ест; зри-бо, что нам сотворити
За нелюбов прецают. В сию ноц, до ложа
приступи ко мнѣ нѣкто худ, сух, кост и кожа
Едина; аз не познах, Купало же бяше.
І, скорбен, возрѣв на мя, рече: «Чесо
Беззаконие растет, малит же ся зѣло
боголюбство? Видиши, Жериволе, тѣло
Мое кое ест? Гдѣ суть многотучны жертвы?»*

³ В. Шевчук у своєму перекладі трагікомедії *Володимир* навіть пише слово з великої літери: “Тебе-бо самого назвати Козлоїдом належить” (Прокопович 2006: 64).

*Мните ли, яко бозы силнии суть мертвы?
 І не требуют ясти? І тебе самага
 козлядом назвати требѣ. Такового
 Зла не терпим прочее! Не даете ясти!
 Ми убо вас жаждею сотворим пропасти.
 Изсушим Днѣпр или бѣг его воспят пустим,
 но и самый по малѣ род скупий опустим.»* (178)

Онiм *Пиар*, значення якого автор у тексті твору додатково не розкриває, утворений від дієслова *пити* за допомогою продуктивного словотворчого суфіксу *-ар* на означення людини певної професії або заняття.

Курояд та *Пиар* доповнюють характеристику Жеривола: “І во снѣ жрет Жеривол” (162), констатує Курояд, а *Пиар* зауважує, що Жеривол настільки хворий, що аж вмирає і їсть лише одного вола в день:

*“не может,
 Ясти, ни вкуса чует; третий день минает,
 отнелъ он единого токмо пожирает
 Бика на день.”* (196)

В ономастичних характеристиках Володимира та Жеривола паралеллю виступають діалоги Вісника з Мечиславом та Курояда з *Пиаром*. Курояд закликає людей на свято бога Перуна:

*“...спѣшно на празник идѣте!
 Воли, кравы избирайте,
 толстии жертвы давайте!
 Он естъ бог молниелучный,
 любитъ мяса зѣло тучны.”* (160)

Пиар, посилаючись на те, що Жеривол “не готов есть”, зупиняє його. В діалозі Курояда та *Пиара* так само п’ять разів повторюється словосполучення “не готов ест(ь)” і наявне непорозуміння, викликане двозначністю омофонів *ест* і *есть*, тобто *їсть* та *є*:

*“Пиар
 Курояде, перестани, перестани, перестани!*

Курояд

Что тако, о Пиаре?

Пиар

Всуде нынѣ страни

*Оглашаеш не будет, не будет днес жрома
жертва; не движи людей. (160)*

Пиар

Чесний Жеривол не готов есть.

Курояд

Како

Жеривол не готов ест?

Пиар

Не готов есть всяко.

Курояд

Ко чему ест не готов?

Пиар

Не готов ест жертви.”⁴ (161)

Аналіз ономастичної характеристики героїв трагікомедії Феодана Прокоповича свідчить про те, що автор надає цій своєрідній літературній характеристиці важливе значення та повністю свідомо користується багатими можливостями конотативного, експресивного, образотворчого і сюжетотворчого наповнення імен персонажів літера-

⁴ В українських перекладах гра із двозначними виразами та з'ясуванням непорозуміння послаблюється або зовсім втрачається. Так, наприклад, в перекладі Івана Тілявського діалог звучить так: “П.: Куроїде, перестань! Перестань, перестань! К.: Що нового, Піяре? П.: Даремно ти сьогодні країнам голосиш: Не буде, не буде сьогодні приноситись жертва. Не ворушай людей! К.: О невіжо! Це празник грому-виць. П.: Священний віл ще не готовий! К.: Що? Жеривіл не готовий? П.: Ніщо не є готове. К.: Чому ж він не готовий? П.: Він не готов жерти!” (Прокопович 1922). А В. Шевчук передав цю частину трагікомедії *Володимир* ось як: “П.: Перестань, Куроїде, вже годі, вже годі! К.: Що таке, о Піяре? П.: Марнотно в народі Те голосиш: не буде не буде-бо свята Й жертви, люд не закликуй. К.: Це Грому присвятний Празник. П.: Але не готовий Жеривіл посинати. К.: Це ж бо як не готовий? П.: Не прийде на свято. К.: Чом не прийде? П.: Бо він не готовий на жертви” (Прокопович 2006: 49).

турного твору. Ономастикон трагікомедії містить у собі промовисті імена, утворені різними традиційними способами. Феофан Прокопович не пропускає можливості використання мовної двозначності, мовної гри, функцією якої є додаткове підкреслення, наголошення семантичного значення оніма.

Беручи до уваги значення та вплив трагікомедії *Владимир* на подальший розвиток тогочасної української літератури, можна зробити висновок, що цей твір започаткував поширену в українській літературі традицію використання українськими авторами багатих та різноманітних засобів літературної ономастики.

Імена, зміна імені відігравали важливу роль і в житті самого автора трагікомедії *Владимир* Феофана Прокоповича. При народженні хлопчик отримав світське ім'я Елеазар, а при хрещенні був названий Єлисієм. Дослідники вважають, що прізвище батька хлопця точно не встановлено, а Прокопович – це прізвище його матері. Після того, як він осиротів, виховував майбутнього письменника брат матері, ректор Києво-Могилянської колегії, якого звали Феофаном Прокоповичем.

У метрикулі студента-філософа, що з 1698 року вчиться у Римській католицькій академії Святого Афанасія, фігурує ім'я Самійло Церейський. Деякі дослідники вважають, що Церейський – це його справжнє прізвище, тобто прізвище батька, що був бідним крамарем. У 1704 році Прокопович повертається в Україну, спочатку в Почаївський монастир, потім у Київ, зрікається католицької віри, проходить епітимію і постригається у православні ченці, прийнявши ім'я Феофана в пам'ять про свого вихователя, дядька Феофана Прокоповича (див. Войцехівська 1993).

ЛІТЕРАТУРА

- Білецький, О. 1966, Поетика драми. В кн.: Білецький, О. *Зібрання праць у п'яти томах, т. 3: Українська радянська література. Теорія літератури*. Київ: Наукова думка.
- Войцехівська, І. 1993, *Феофан Прокопович*. – <<http://spilka.uaweb.org/library/prokoprowicz.html>>
- Гнедич, Н.И. 1859, Н.И. Гнѣдича письмо къ графу Н.П. Румянцову въ Библиогр. Запискахъ, т. II. В кн.: Чистович, И.А. 1868, *Феофан Прокопович и его время*.

- Санкт-Петербург. – <<http://imwerden.de/cat/modules.php?name=books&pa=showbook&pid=1360>>
- Гудзий, Н.К. 1941, Феофан Прокопович. В кн.: *История русской литературы: В 10 томах, т. III: Литература XVIII века, ч. 1.* Москва–Ленинград. – <<http://feb-web.ru/feb/ir/il0/il3/il321572.htm>>
- Єфремов, С. 1995, *Історія українського письменства*. Київ: Femina.
- Кийко, Т.В. 2007, *Власні імена в англійському художньому тексті*. – <http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Philologia/21110.doc.htm>
- Никонов, В.А. 1971, Имена персонажей. В кн.: Алексеев, М.П. (отв. ред.) *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград: Наука, 407–419.
- Поньрко, Н.В. 1992, *Эпистолярное наследие Древней Руси: XI–XIII вв.* Санкт-Петербург: Наука.
- Прокопович, Ф. 1922, *Володимир Теофана Прокоповича. Трагікомедія в V діях. Український переклад отця др. Івана Тилявського*. Електронне видання за дозволом о. др. Івана Тилявського. Львів. – <<http://www.utoronto.ca/elul/Prokopych/Volodymyr.html>>
- Прокопович, Ф. 1961, *Феофан Прокопович: Сочинения*. (Под ред. И.П. Еремина.) Москва–Ленинград: АН СССР. – <http://imwerden.de/pdf/feofan_prokopovich_sochineniya_1961.pdf>
- Прокопович, Ф. 2006, Володимир. В кн.: Шевчук, В. – Яременко, В. (упоред.), *Слово многоцінне в чотирьох книгах, кн. 4: Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху бароко (кінець XVI–XVIII століття). Література пізнього бароко (1709–1798 рік)*. Київ: Аконіт.
- Ромодановская, Е.К. 1999, *К вопросу о поэтике имени в древнерусской литературе*. – <<http://odrl.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=4B1EV81mfMo%3D&tabid=2297>>
- Успенский, Б. 1994, Мена имен в России в исторической и семиотической перспективе. В кн.: Успенский, Б.А. *Избранные труды, т. 2: Язык и культура*. Москва: Гнозис, 151–163.
- Чистович, И.А. 1868, *Феофан Прокопович и его время*. – <<http://imwerden.de/cat/modules.php?name=books&pa=showbook&pid=1360>>